

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
PAOLO MENGOLZI
της 27ης Ιουνίου 2013¹

Υπόθεση C-284/12

Deutsche Lufthansa AG
κατά
Flughafen Frankfurt-Hahn GmbH

[αίτηση του Oberlandesgericht Koblenz (Γερμανία) για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Κρατικές ενισχύσεις — Πλεονεκτήματα τα οποία δημόσια επιχείρηση που διαχειρίζεται αερολιμένα χορηγεί σε αεροπορική εταιρεία χαμηλού κόστους — Απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας — Ενδεχόμενη υποχρέωση των δικαστηρίων των κρατών μελών να συμμορφώνονται προς την εκτίμηση της Επιτροπής όσον αφορά την ύπαρξη ενισχύσεως»

1. Στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως το Oberlandesgericht Koblenz θέτει στο Δικαστήριο ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία των άρθρων 107, παράγραφος 1, και 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ. Τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν στο πλαίσιο δίκης που κινήθηκε με προσφυγή που η Deutsche Lufthansa AG (στο εξής: DL) άσκησε κατά της Flughafen Frankfurt-Hahn GmbH (στο εξής: FFH), εταιρείας με πλειοψηφική συμμετοχή του Δημοσίου, η οποία διαχειρίζεται τον αερολιμένα Frankfurt-Hahn (στο εξής: αερολιμένας F-H)· αίτημα της προσφεύγουσας ήταν, μεταξύ άλλων, η ανάκτηση των ενισχύσεων που η καθής φέρεται να χορήγησε στην εταιρεία Ryanair Ltd (στο εξής: RA) υπό τη μορφή μειωμένων τελών αερολιμένας και άλλων προτιμσιακών συμβατικών όρων. Αφενός, το Oberlandesgericht Koblenz ερωτά αν, κατά την αξιολόγηση της υπάρξεως κρατικής ενισχύσεως για τους σκοπούς εφαρμογής του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, δεσμεύεται από την απόφαση της Επιτροπής να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας σχετικά με τα μέτρα που αποτελούν αντικείμενο της κύριας δίκης. Αφετέρου, το αιτούν δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο όσον αφορά την προϋπόθεση του επιλεκτικού χαρακτήρα των ενισχύσεων κατά την έννοια του άρθρου 107 ΣΛΕΕ.

2. Στη διάταξη περί παραπομπής, το Oberlandesgericht Koblenz παρατηρεί ότι η προσφυγή που ασκήθηκε ενώπιον του πρωτοβαθμίου γερμανικού δικαστηρίου εντάσσεται σε σειρά προσφυγών που έχουν ασκηθεί ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων από αερομεταφορείς οι οποίοι ανταγωνίζονται τις αποκαλούμενες «low cost» (χαμηλού κόστους) αεροπορικές εταιρείες και αφορούν επιδοτήσεις που οι εν λόγω εταιρείες φέρονται να έλαβαν από δημόσιους φορείς οι οποίοι διαχειρίζονται διάφορους αερολιμένες στη Γερμανία².

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

2 — Μία εκ των εν λόγω προσφυγών, ασκηθείσα από την Air Berlin κατά του αερολιμένας του Lübeck, οδήγησε σε άλλη αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, υποβληθείσα από το Schleswig-Holsteinisches Oberlandesgericht (εκκρεμής υπόθεση C-27/13), η οποία αφορά το ίδιο ζήτημα του περιθωρίου αυτονομίας που ο εθνικός δικαστής διαθέτει κατά τον έλεγχο της υπάρξεως κρατικής ενισχύσεως στην περίπτωση που η Επιτροπή έχει παραλλήλως κινήσει επίσημη διαδικασία έρευνας κατά το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ.

I – Κύρια διαδικασία και προδικαστικά ερωτήματα

3. Στις 26 Νοεμβρίου 2006 η DL προσέφυγε ενώπιον του Landgericht Bad Kreuznach, καταγγέλλοντας σειρά εμπορικών πρακτικών τις οποίες, όπως υποστήριζε, η FFH είχε εφαρμόσει υπέρ της RA και οι οποίες, κατά την άποψή της, συνιστούσαν μη ανακοινωθείσες κρατικές ενισχύσεις, χορηγηθείσες κατά παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ. Υποστήριζε, στην ουσία, ότι τα τέλη αερολιμένος που η FFH είχε επιβάλει κατά τα έτη 2001 και 2006 είχαν καθοριστεί βάσει συμβάσεων οι οποίες είχαν προηγουμένως συναφθεί με τη RA, υπεύθυνης για το 95 % και πλέον της επιβατικής κινήσεως του αερολιμένος F-H, και οι οποίες περιείχαν όρους που στην πράξη ευνοούσαν την εν λόγω αεροπορική εταιρεία. Ειδικότερα, κατά την DL, η RA είχε επωφεληθεί ιδιαίτερος χαμηλών τελών χάρη σε μειώσεις υπολογισθείσες βάσει του αριθμού των επιβατών στις αναχωρήσεις, ενώ είχε λάβει επιδότηση, την αποκαλούμενη «marketing support» (ενίσχυση εμπορικής προωθήσεως), η οποία χορηγείται σε περίπτωση εγκαινιάσεως νέων αερογραμμών³. Τα εν λόγω μέτρα εφαρμόστηκαν παρά το γεγονός ότι η FFH εξακολουθούσε να καταγράφει ζημίες. Η DL ζητούσε να διαταχθούν η ανάκτηση των ποσών που είχαν καταβληθεί στην RA ως ενίσχυση εμπορικής προωθήσεως κατά το διάστημα μεταξύ 2002 και 2005, η ανάκτηση των ποσών που αντιστοιχούσαν στη μείωση των τελών της οποίας η RA είχε τύχει το 2003 συνεπεία της εφαρμογής του τιμολογίου που είχε καθοριστεί από την FFH για το έτος 2001⁴, καθώς και η μη χορήγηση οποιασδήποτε ενισχύσεως υπέρ της RA στο μέλλον.

4. Στις 16 Μαΐου 2007 το Landgericht Bad Kreuznach απέρριψε την προσφυγή της DL ως αβάσιμη⁵. Η έφεση που η DL άσκησε ενώπιον του Oberlandesgericht Koblenz απερρίφθη με απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 2009. Στις 10 Φεβρουαρίου 2011 το Bundesgerichtshof, επιληφθέν αιτήσεως αναιρέσεως που είχε καταθέσει η DL, αναίρεσε την απόφαση επί της εφέσεως και ανέπεμψε την υπόθεση στο Oberlandesgericht Koblenz, προκειμένου αυτό να κρίνει αν στοιχειοθετείται παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ.

5. Στις 17 Ιουνίου 2008 η Επιτροπή αποφάσισε να κινήσει επίσημη διαδικασία έρευνας, κατά το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις που η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας φερόταν να έχει χορηγήσει στην FFH και στην RA⁶. Στα μέτρα που αποτελούσαν αντικείμενο της αποφάσεως περιλαμβάνονταν η μείωση των τελών και φόρων αερολιμένος, καθώς και ειδικές διατάξεις περί εμπορικής προωθήσεως υπέρ της RA.

6. Στις 4 Ιανουαρίου 2012 το Oberlandesgericht Koblenz απηύθυνε στην Επιτροπή αίτηση γνωμοδοτήσεως βάσει του σημείου 3.2 της ανακοινώσεως της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή της νομοθεσίας περί κρατικών ενισχύσεων από τα εθνικά δικαστήρια (στο εξής: Ανακοίνωση)⁷. Από τις παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο προκύπτει ότι η αίτηση αυτή αφορούσε τη χορήγηση της ενισχύσεως εμπορικής προωθήσεως, τη φερόμενη χορήγηση ενισχύσεως ενάρξεως λειτουργίας και τη μείωση των τελών αερολιμένος βάσει του τιμολογίου του 2006. Το Oberlandesgericht Koblenz ρωτούσε, στην ουσία, αν τα εν λόγω μέτρα μπορούσαν να καταλογιστούν στο Δημόσιο⁸ καθώς και αν ήσαν επιλεκτικά. Η Επιτροπή απάντησε με γνωμοδότηση της 29ης Φεβρουαρίου 2012, με την οποία, υπενθυμίζοντας τη νομολογία του Δικαστηρίου, υποστήριξε, κατ' αρχάς, ότι το Oberlandesgericht Koblenz δεν όφειλε εν προκειμένω να αξιολογήσει την ύπαρξη κρατικών ενισχύσεων, δεδομένου ότι μπορούσε να στηριχθεί στην απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας προκειμένου να συναγάγει όλες τις αναγκαίες συνέπειες της παραβάσεως του

3 — Κατά όσα η DL δήλωσε με τις παρατηρήσεις της, η εν λόγω επιδότηση δεν υπολογίστηκε βάσει του όγκου της επιβατικής κινήσεως στη νέα γραμμή, αλλά βάσει του συνολικού αριθμού των επιβατών της οικείας εταιρείας.

4 — Κατά την DL, οι εν λόγω μειώσεις ανέρχονται στο ποσό των 2,679 εκατομμυρίων ευρώ.

5 — Η απόφαση αφορούσε την εφαρμογή του άρθρου 823, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, του BGB (γερμανικού αστικού κώδικα) και τη δυνατότητα χαρακτηρισμού του άρθρου 108, παράγραφος 3, ως διατάξεως που προστάτευε την προσφεύγουσα.

6 — Κρατική ενίσχυση C 29/08 (πρώην NN 54/07) – Γερμανία – Flughafen Frankfurt Hahn & Ryanair (EE C 12 της 17ης Ιανουαρίου 2009, σ. 6).

7 — EE C 85 της 9ης Απριλίου 2009, σ. 1.

8 — Ειδικότερα, το ερώτημα αυτό αφορούσε τις ενισχύσεις που είχαν χορηγηθεί βάσει της συμβάσεως η οποία είχε συναφθεί μεταξύ της FFH και της Ryanair το 2001, όταν το εποπτικό συμβούλιο της FFH δεν απαρτιζόταν κατά πλειοψηφία από εκπροσώπους του Δημοσίου.

άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ. Επιπλέον, επισήμανε, στο σημείο αυτό, διάσταση μεταξύ του προσανατολισμού του Bundesgerichtshof και της νομολογίας του Δικαστηρίου. Επί του ερωτήματος που είχε τεθεί από το Oberlandesgericht Koblenz, η Επιτροπή διευκρίνισε ότι τα επίμαχα μέτρα μπορούσαν να καταλογιστούν στο Δημόσιο και ότι ήσαν επιλεκτικά.

7. Το Oberlandesgericht Koblenz, θεωρώντας, σε αντίθεση προς την άποψη που η Επιτροπή διατύπωσε με τη γνωμοδότησή της, ότι το ίδιο όφειλε να ελέγξει αν τα επίμαχα μέτρα συνιστούν κρατικές ενισχύσεις, αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να θέσει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Δεσμεύει η θέση την οποία έχει διατυπώσει η Επιτροπή, με μη προσβληθείσα απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας κατά το άρθρο 107, παράγραφος 3, δεύτερη περίοδος, ΣΛΕΕ, σχετικά με τον χαρακτηρισμό μέτρου ως κρατικής ενισχύσεως εθνικό δικαστήριο το οποίο έχει επιληφθεί προσφυγής με αίτημα την ανάκτηση καταβληθέντων ποσών και την παύση νέων καταβολών στο μέλλον;

2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Πρέπει τα μέτρα που έχει λάβει δημόσια επιχείρηση, υπό την έννοια του άρθρου 2, στοιχείο β', σημείο i, της οδηγίας 2006/111/ΕΚ⁹ [...], η οποία είναι φορέας διαχειρίσεως αερολιμένος, να χαρακτηριστούν, για τους σκοπούς εφαρμογής της ρυθμίσεως περί κρατικών ενισχύσεων, ως επιλεκτικά υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, στον βαθμό που ευνοούν αποκλειστικώς τους αερομεταφορείς που χρησιμοποιούν τον αερολιμένα;

3) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο δεύτερο ερώτημα:

α) Δύναται να γίνει δεκτό ότι η προϋπόθεση του επιλεκτικού χαρακτήρα δεν πληρούται στην περίπτωση που η δημόσια επιχείρηση που διαχειρίζεται τον αερολιμένα εξασφαλίζει με διαφανή τρόπο σε όλους τους αερομεταφορείς οι οποίοι αποφασίζουν να προβούν σε χρήση του αερολιμένος τους αυτούς όρους χρήσεως;

β) Ισχύει το ίδιο και στην περίπτωση που ο φορέας διαχειρίσεως του αερολιμένος επιδιώκει την εφαρμογή συγκεκριμένης εμπορικής πολιτικής (εν προκειμένω: τη συνεργασία με τους αποκαλούμενους αερομεταφορείς χαμηλού κόστους ή low-cost-carriers) και οι όροι χρήσεως έχουν διαμορφωθεί με βάση τον συγκεκριμένο κύκλο πελατών, με αποτέλεσμα οι όροι αυτοί να μην είναι εξίσου ελκυστικοί για το σύνολο των αεροπορικών εταιρειών;

γ) Δύναται, εν πάση περιπτώσει, να γίνει λόγος για επιλεκτικό μέτρο όταν ο κύριος όγκος της επιβατικής κινήσεως του αερολιμένος καταλογίζεται επί σειρά ετών σε μία μόνον αεροπορική εταιρεία;»

8. Με έγγραφο της 18ης Ιουνίου 2012 το αιτούν δικαστήριο πληροφόρησε το Δικαστήριο ότι η εκκαλούσα της κύριας δίκης άσκησε ένδικο μέσο κατά της διατάξεως περί παραπομπής.

II – Διαδικασία

9. Γραπτές παρατηρήσεις υπέβαλαν, πέραν των διαδίκων της κύριας δίκης, η Γερμανική, η Πολωνική, η Βελγική και η Ολλανδική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή. Η DL, η FFH, η RA, η Γερμανική και η Βελγική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή ανέπτυξαν προφορικώς τα επιχειρήματά τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 11ης Απριλίου 2013.

9 — Οδηγία της Επιτροπής, της 16ης Νοεμβρίου 2006, για τη διαφάνεια των χρηματοοικονομικών σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών και των δημοσίων επιχειρήσεων καθώς και για τη χρηματοοικονομική διαφάνεια εντός ορισμένων επιχειρήσεων (ΕΕ L 318, σ. 17).

III – Ανάλυση

A – Επί του παραδεκτού της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

10. Αν και αναμφίβολα γενικόλογη, η περιλαμβανόμενη στη διάταξη του Oberlandesgericht Koblenz περί παραπομπής περιγραφή του νομικού και πραγματικού πλαισίου στο οποίο εντάσσονται τα προδικαστικά ερωτήματα είναι, κατά την άποψή μου, επαρκής για να παράσχει στο Δικαστήριο τη δυνατότητα να δώσει χρήσιμη απάντηση στο αιτούν δικαστήριο και, επομένως, ανταποκρίνεται στις επιταγές της νομολογίας¹⁰. Κατά συνέπεια, η προβαλλόμενη από την DL με τις παρατηρήσεις της ένσταση απαραδέκτου της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να απορριφθεί.

B – Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

11. Με το πρώτο προδικαστικό του ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί στην ουσία να διευκρινιστεί αν εθνικός δικαστής ενώπιον του οποίου προβάλλεται παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, στο πλαίσιο προσφυγής με αίτημα την αναστολή χορηγήσεως φερόμενων ως παράνομων ενισχύσεων και την ανάκτηση των ήδη καταβληθέντων ποσών, δεσμεύεται από την εκτίμηση στην οποία η Επιτροπή προέβη με την απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας σχετικά με τα επίμαχα μέτρα, παρά το γεγονός ότι η εν λόγω εκτίμηση έχει αμιγώς προσωρινό χαρακτήρα. Το εν λόγω δικαστήριο εκτιμά ότι ενδεχόμενη καταφατική απάντηση στο ερώτημα αυτό θα μπορούσε να συνεπάγεται υπέρμετρο περιορισμό της ελεγκτικής εξουσίας των εθνικών δικαστηρίων και παρατηρεί ότι τα ανώτατα γερμανικά δικαστήρια έχουν δώσει αρνητική απάντηση εν προκειμένω, στηριζόμενα ειδικότερα στις αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Transalpine Ölleitung in Österreich*¹¹ και *SFEI* κ.λπ.¹². Το αιτούν δικαστήριο σημειώνει επίσης ότι, στην περίπτωση που γίνει δεκτό ότι θεμιτώς τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να αξιολογούν αυτοτελώς τη φύση των επίμαχων μέτρων ακόμη και μετά την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας και ενώ αυτή εκκρεμεί, ο κίνδυνος εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων θα μπορούσε να αποσοβηθεί είτε με υποβολή στην Επιτροπή αιτήσεως γνωμοδοτήσεως είτε με προδικαστική παραπομπή στο Δικαστήριο.

12. Ο προσανατολισμός των ανωτάτων γερμανικών δικαστηρίων, με τον οποίο ευθυγραμμίζεται το αιτούν δικαστήριο, στηρίζεται στον αναγνωρισμένο από το Δικαστήριο ρόλο των εθνικών δικαστηρίων να διασφαλίζουν την τήρηση της υποχρέωσης που επιβάλλει στα κράτη μέλη το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, δηλαδή της υποχρέωσης να μην εφαρμόζουν σχεδιαζόμενα μέτρα ενισχύσεως πριν η Επιτροπή καταλήξει σε τελική απόφαση επ' αυτών.

13. Ως γνωστόν, το άμεσο αποτέλεσμα της εν λόγω διατάξεως (ακριβέστερα, του τότε ισχύοντος άρθρου 93, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΕΚ) αναγνωρίστηκε πολύ νωρίς, ήδη με την περιώνυμη απόφαση *Costa κατά Enel*¹³. Αργότερα, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η προβλεπόμενη από την εν λόγω διάταξη υποχρέωση μη εφαρμογής –και συνακόλουθα η προστασία που οι ιδιώτες δύνανται να αξιώνουν από τα εθνικά δικαστήρια βάσει του άμεσου αποτελέσματος της διατάξεως

10 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2008, C-380/05, *Centro Europa 7* (Συλλογή 2008, σ. I-349, σκέψεις 47 έως 49).

11 — Απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 2006, C-368/04 (Συλλογή 2006, σ. I-9957).

12 — Απόφαση της 11ης Ιουλίου 1996, C-39/94 (Συλλογή 1996, σ. I-3547).

13 — Απόφαση της 15ης Ιουλίου 1964, 6/64 (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 1191)· βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 11ης Δεκεμβρίου 1973, 120/73, *Lorenz* (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 815, σκέψη 8)· της 22ας Μαρτίου 1977, 78/76, *Steinike & Weinlig* (Συλλογή τόμος 1977, σ. 171, σκέψη 14), και της 21ης Νοεμβρίου 1991, C-354/90, *Fédération nationale du commerce extérieur des produits alimentaires* και *Syndicat national des négociants et transformateurs de saumon* («FNCE») (Συλλογή 1991, σ. I-5505, σκέψη 11), και προαναφερθείσα απόφαση *SFEI* κ.λπ., σκέψη 39.

αυτής– αφορά όχι μόνον τα σχέδια ενισχύσεως που κοινοποιήθηκαν στην Επιτροπή, όπως ρητώς προκύπτει από τη Συνθήκη, αλλά και οποιοδήποτε μέτρο ενισχύσεως που το κράτος μέλος προτίθεται να εφαρμόσει, ακόμη και ελλείψει προηγούμενης κοινοποίησης, και καταλαμβάνει όλο το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η εν λόγω απαγόρευση παραμένει σε ισχύ¹⁴.

14. Για να παράσχει στα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα να διασφαλίζουν προσηκουσα προστασία στα πρόσωπα που υφίστανται βλάβη από παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει στα εν λόγω δικαστήρια την εξουσία να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν την έννοια της ενισχύσεως, ειδικότερα δε για να καθορίσουν αν για κρατικό μέτρο που ελήφθη χωρίς προηγούμενη κοινοποίηση έπρεπε να είχε τηρηθεί η ελεγκτική διαδικασία που προβλέπεται από τη Συνθήκη¹⁵.

15. Η προστασία που τα εθνικά δικαστήρια παρέχουν στους ιδιώτες συντείνει στην ορθή λειτουργία του συστήματος ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων που προβλέπει η Συνθήκη¹⁶, συμβάλλοντας στην διασφάλιση της αποτελεσματικότητάς του, λαμβανομένου υπόψη ιδίως του γεγονότος ότι η Επιτροπή δεν διαθέτει άμεση εξουσία εξαναγκασμού όσον αφορά τους λήπτες των ενισχύσεων. Ο κεντρικός χαρακτήρας του ρόλου που έχει ανατεθεί στα εθνικά δικαστήρια στο πλαίσιο του εν λόγω συστήματος επιβεβαιώνεται χωρίς δισταγμό από την ίδια την Επιτροπή στην Ανακοίνωση –και στο προγενέστερό της «Σχέδιο δράσης για τις κρατικές ενισχύσεις»¹⁷–, από την οποία προκύπτουν ειδικότερα η τάση ενισχύσεως του εν λόγω ρόλου και η ενθάρρυνση της πρακτικής του private enforcement, ειδικά δε από επιχειρήσεις που ανταγωνίζονται τους λήπτες ενισχύσεων¹⁸.

16. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων και ο ρόλος της Επιτροπής διαφέρουν, αλλά και αλληλοσυμπληρώνονται¹⁹. Ειδικότερα, αποτελεί έργο των εθνικών δικαστηρίων να εγγυώνται στους ιδιώτες, που νομιμοποιούνται να προσφύγουν ενώπιόν τους για παράβαση της προβλεπόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ υποχρέωσης, την επαγωγή όλων των έννομων συνεπειών που προβλέπονται από το εσωτερικό δίκαιο, όσον αφορά τόσο το κύρος των πράξεων που συνεπάγονται εκτέλεση των μέτρων ενισχύσεως, όσο και την ανάκτηση των χρηματοοικονομικών ενισχύσεων που χορηγήθηκαν κατά παράβαση της ρήτρας αναστολής²⁰. Κατά συνέπεια, στα μέσα θεραπείας που μπορούν να ασκηθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων περιλαμβάνονται η αναστολή χορηγήσεως της παράνομης ενισχύσεως²¹, η ανάκτηση της ενισχύσεως²² και των αναλογούντων τόκων²³, η αποκατάσταση της ζημίας²⁴ και η λήψη προσωρινών μέτρων²⁵.

14 — Προαναφερθείσα απόφαση Lorenz, σκέψη 8.

15 — Απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 1993, C-189/91, Kirsammer-Hack (Συλλογή 1993, σ. I-6185, σκέψη 14), και προαναφερθείσες αποφάσεις Steinike & Weinlig, σκέψη 14· SFEI κ.λπ., σκέψη 49, και FNCE, σκέψη 10.

16 — Στο ίδιο πνεύμα, βλ. προαναφερθείσα απόφαση FNCE, σκέψη 8.

17 — COM(2005) 107 τελικό.

18 — Βλ., ειδικότερα, σημεία 1, 5 και 24 της Ανακοινώσεως.

19 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 41· απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2003, C-261/01 και C-262/01, van Calster κ.λπ. (Συλλογή 2003, σ. I-12249, σκέψη 74)· προαναφερθείσα απόφαση Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., σκέψη 37, και απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2011, C-275/10, Residex Capital IV, σκέψη 26.

20 — Προαναφερθείσες αποφάσεις FNCE, σκέψη 12· SFEI κ.λπ., σκέψη 40, και van Calster κ.λπ., σκέψη 64· απόφαση της 21ης Ιουλίου 2005, C-71/04, Xunta de Galicia (Συλλογή 2005, σ. I-7419, σκέψη 49)· προαναφερθείσα απόφαση Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., σκέψη 47· απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2008, C-199/06, CELF και Ministre de la Culture et de la Communication («CELF I») (Συλλογή 2008, σ. I-469, σκέψη 45), και προαναφερθείσα απόφαση Residex Capital IV, σκέψη 29. Βλ. επίσης σημείο 30 της Ανακοινώσεως.

21 — Βλ., ειδικότερα, προαναφερθείσα απόφαση FNCE, σκέψη 12, και τμήμα 2.2.1 της Ανακοινώσεως.

22 — Βλ., ειδικότερα, προαναφερθείσες αποφάσεις Xunta de Galicia, σκέψη 49· SFEI κ.λπ., σκέψεις 40 και 68, και FNCE, σκέψη 12, καθώς και τμήμα 2.2.2 της Ανακοινώσεως.

23 — Βλ., ειδικότερα, προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψεις 53 έως 55, και τμήμα 2.2.3 της Ανακοινώσεως.

24 — Βλ., ειδικότερα, προαναφερθείσες αποφάσεις CELF I, σκέψεις 53 έως 55, και Transalpine Ölleitung in Österreich, σκέψη 56· απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2008, C-334/07 P, Επιτροπή κατά Freistaat Sachsen (Συλλογή 2008, σ. I-9465, σκέψη 54), καθώς και τμήμα 2.2.4 της Ανακοινώσεως.

25 — Βλ., ειδικότερα, προαναφερθείσες αποφάσεις SFEI κ.λπ., σκέψη 52, και Transalpine Ölleitung in Österreich, σκέψη 46. Βλ., επίσης, σημεία 26 επ. της Ανακοινώσεως.

17. Από τα προεκτεθέντα προκύπτει, αφενός, ότι η προστασία που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διασφαλίζουν στους ιδιώτες κατατείνει στην επίτευξη του σκοπού που επιδιώκεται με την επιβολή της προβλεπόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ υποχρέωσης μη εφαρμογής και, αφετέρου, ότι το εύρος της προστασίας αυτής εξαρτάται από την έκταση της εν λόγω υποχρέωσης. Στη συνέχεια, θα εξεταστούν διαδοχικώς τα δύο αυτά στοιχεία, δηλαδή ο σκοπός και η έκταση της υποχρέωσης standstill (βλ. κατωτέρω, σημεία 1 και 2), προκειμένου να οριοθετηθεί το εύρος της αρμοδιότητας που παρέχεται στα εθνικά δικαστήρια βάσει του άμεσου αποτελέσματος που αναγνωρίζεται στο άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ (βλ. κατωτέρω, σημείο 3).

1. Επί του σκοπού της προβλεπόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ υποχρέωσης μη εφαρμογής

18. Το άρθρο 108, παράγραφος 3, πρώτη περίοδος, ΣΛΕΕ επιβάλλει στα κράτη μέλη υποχρέωση κοινοποίησης των σχεδίων που έχουν ως αντικείμενο τη χορήγηση ή τροποποίηση ενισχύσεων. Όταν, κατόπιν μιας πρώτης προκαταρκτικής εξετάσεως, η Επιτροπή εκτιμά ότι το κοινοποιημένο σχέδιο είναι ασύμβατο με την εσωτερική αγορά, κινεί την κατ' άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ επίσημη διαδικασία έρευνας (άρθρο 108, παράγραφος 3, δεύτερη περίοδος, ΣΛΕΕ και άρθρο 4, παράγραφος 4, του κανονισμού 659/1999). Η τελευταία περίοδος του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ επιβάλλει στο περί ου πρόκειται κράτος μέλος απαγόρευση εφαρμογής των σχεδιαζόμενων μέτρων πριν η εν λόγω διαδικασία περατωθεί με τελική απόφαση της Επιτροπής²⁶.

19. Το Δικαστήριο έχει ήδη διευκρινίσει ότι η επιβαλλόμενη από την εν λόγω διάταξη απαγόρευση «έχει ως σκοπό να εξασφαλίσει ότι, προ της επελεύσεως των αποτελεσμάτων ενός συστήματος ενισχύσεων, η Επιτροπή έχει στη διάθεσή της εύλογη προθεσμία για να εξετάσει το σχέδιο διεξοδικώς και, ενδεχομένως, να κινήσει τη διαδικασία της παραγράφου 2 του ιδίου άρθρου»²⁷ και ότι με τον τρόπο αυτόν καθιερώνεται «προληπτικό[ς] έλεγχος[ς] των σχεδίων για τη θέσπιση νέων ενισχύσεων»²⁸.

20. Πέραν της εν λόγω λειτουργίας, η οποία, ειδικότερα, είναι διαδικαστικής φύσεως, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει στην εν λόγω απαγόρευση και μια ουσιαστική λειτουργία, η οποία συνίσταται «[στην] εγγ[ύ]ηση] ότι ουδέποτε θα υλοποιηθεί μη συμβατή ενίσχυση»²⁹. Η εν λόγω λειτουργία, την οποία το Δικαστήριο, στην απόφαση CELF I, ρητώς χαρακτήρισε ως «προληπτικού» χαρακτήρα, επιτελείται σε πρώτο στάδιο «προσωρινά», με την επιβολή μιας υποχρέωσης standstill ενόσω εκκρεμεί η διαδικασία ελέγχου, και, στη συνέχεια, οριστικά, στην περίπτωση που η εν λόγω διαδικασία ολοκληρωθεί με την έκδοση αρνητικής αποφάσεως³⁰. Επομένως, ο επιδιωκόμενος με την υποχρέωση μη εφαρμογής σκοπός «προλήψεως» υπηρετείται αρχικά με την αναβολή της εφαρμογής σχεδίου ενισχύσεως έως την άρση των αμφιβολιών ως προς τη συμβατότητά του με την εσωτερική αγορά³¹. Στο πλαίσιο αυτό, αποτελεί καθήκον των εθνικών δικαστηρίων να διασφαλίζουν, έως την έκδοση της τελικής αποφάσεως της Επιτροπής, τα δικαιώματα των ιδιωτών «σε περίπτωση τυχόν παραβάσεως», από τις εθνικές αρχές, της απαγορεύσεως του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ³², διατάσσοντας την πλήρη ανάκτηση των ενισχύσεων που χορηγήθηκαν κατά παράβαση της εν λόγω απαγορεύσεως. Όπως το Δικαστήριο διευκρίνισε αργότερα με την απόφαση CELF II, «[α]ντικείμενο

26 — Βλ., επίσης, άρθρο 3 του κανονισμού 659/1999, το οποίο επιγράφεται «Ρήτρα αναστολής της εφαρμογής».

27 — Βλ. απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1990, C-301/87, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1990, σ. I-307, σκέψη 17), και προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψη 36.

28 — Βλ. προαναφερθείσες αποφάσεις CELF I, σκέψη 37, και Lorenz, σκέψη 2.

29 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψη 47. Η υπογράμμιση δική μου.

30 — Αυτόθι.

31 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψη 48.

32 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψη 38.

της αποστολής των εθνικών δικαστηρίων είναι [...] να διατάσσουν τη λήψη μέτρων δυνάμενων να άρουν τον παράνομο χαρακτήρα της καταβολής των ενισχύσεων, προκειμένου ο δικαιούχος να μη διατηρεί τη δυνατότητα διαθέσεώς τους κατά το χρονικό διάστημα που υπολείπεται μέχρι να εκδοθεί η απόφαση της Επιτροπής»³³.

21. Συναφώς, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να διατάξει την ανάκτηση παράνομης ενισχύσεως, ενισχύσεως η οποία επομένως χορηγήθηκε κατά παράβαση της υποχρεώσεως standstill, παύει όταν η Επιτροπή, αίροντας τις αμφιβολίες που διατυπώθηκαν προηγουμένως, βεβαιώνει τη συμβατότητα της ενισχύσεως με την εσωτερική αγορά. Όπως το Δικαστήριο διευκρίνισε με την προαναφερθείσα απόφαση CELF I, η χορήγηση συμβατής ενισχύσεως δεν αντίκειται στον επιδιωκόμενο από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ σκοπό, ο οποίος συνίσταται στην πρόληψη της χορηγήσεως μόνον ασύμβατων ενισχύσεων³⁴. Αντιστρόφως, μια τέτοια χορήγηση αντίκειται στην ειδικότερη διαδικαστική λειτουργία της επιβαλλόμενης από την εν λόγω διάταξη απαγορεύσεως, η οποία, όπως επισημάνθηκε, έχει σκοπό να διασφαλίζεται η μη επέλευση των αποτελεσμάτων ενισχύσεως, ακόμη και συμβατής, πριν από την τελική απόφαση της Επιτροπής επ' αυτής. Επομένως, στο πλαίσιο αυτό, ο εθνικός δικαστής οφείλει να διατάξει την ανάκτηση των τόκων για το «χρονικό διάστημα της παρανομίας», δηλαδή για το χρονικό διάστημα από της ημερομηνίας κατά την οποία η ενίσχυση τέθηκε στη διάθεση του λήπτη κατά παράβαση της υποχρεώσεως μη εφαρμογής έως την ημερομηνία εκδόσεως της τελικής αποφάσεως της Επιτροπής.

2. Επί της εκτάσεως της επιβαλλόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ υποχρεώσεως μη εφαρμογής

22. Βάσει των διευκρινίσεων στις οποίες έχει προβεί το Δικαστήριο, το προβλεπόμενο από το άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ σύστημα ελέγχου καθιερώνει υποχρέωση προηγούμενης κοινοποιήσεως «η οποία, αυτή [καθ' εαυτήν], περιλαμβάνει και συνεπάγεται το ανασταλτικό αποτέλεσμα που εισάγει η τελευταία περίοδος της παραγράφου αυτής»³⁵.

23. Μολονότι δεν αμφισβητείται ότι η εν λόγω υποχρέωση αφορά αποκλειστικώς σχέδια για τη χορήγηση ή την τροποποίηση ενισχύσεων, ο προληπτικός χαρακτήρας του συστήματος ελέγχου που καθιερώνεται με το άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, η αδιάρρηκτη σχέση μεταξύ υποχρεώσεων κοινοποιήσεως και υποχρεώσεων αναστολής³⁶, καθώς και η διαδικαστική σημασία των υποχρεώσεων αναστολής για την οποία έγινε λόγος ανωτέρω οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η προβλεπόμενη από την τελευταία περίοδο της εν λόγω διατάξεως απαγόρευση εφαρμογής αποτελεί αυτόματη συνέπεια της προηγηθείσας κοινοποιήσεως. Εξ αυτού συνάγεται ότι η εν λόγω υποχρέωση δεσμεύει τα κράτη μέλη καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας ελέγχου³⁷, ανεξαρτήτως της φύσεως των ανακοινωθέντων μέτρων, και, συνεπώς, ακόμη και στην περίπτωση που αυτά δεν συνιστούν αντικειμενικώς ενισχύσεις, ενδεχόμενο το οποίο άλλωστε προβλέπεται ρητώς από τον κανονισμό 659/1999³⁸.

33 — Βλ. απόφαση της 11ης Μαρτίου 2010, C-1/09, CELF και Ministre de la Culture et de la Communication («CELF II») (Συλλογή 2010, σ. I-2099, σκέψη 30).

34 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψεις 47 έως 49.

35 — Βλ. απόφαση της 22ας Ιουνίου 2000, C-332/98, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-4833, σκέψη 3[2]).

36 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση C-332/98, Γαλλία κατά Επιτροπής, σκέψη 32.

37 — Βλ. απόφαση της 30ής Ιουνίου 1992, C-47/91, Ιταλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1992, σ. I-4145, σκέψη 24), καθώς και προαναφερθείσες αποφάσεις SFEI κ.λπ., σκέψη 38· Lorenz, σκέψη 8, και FCNE, σκέψη 11.

38 — Κατά τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 659/1999, αν, κατόπιν προκαταρκτικής εξετάσεως ή μετά την περάτωση της επίσημης διαδικασίας έρευνας, η Επιτροπή διαπιστώσει ότι «το κοινοποιηθέν μέτρο δεν αποτελεί ενίσχυση, σημειώνει τη διαπίστωση αυτή με σχετική απόφαση».

24. Η εν λόγω ερμηνεία συνάδει, κατά την άποψή μου, με τη φύση και τον σκοπό της προβλεπόμενης από τη Συνθήκη διαδικασίας ελέγχου των ενισχύσεων. Ενδεχόμενη παροχή σε κράτος μέλος της δυνατότητας να στηριχθεί, ενόψει της εφαρμογής μέτρου, σε αξιολόγηση του μέτρου διαφορετική εκείνης η οποία οδήγησε το εν λόγω κράτος μέλος στην ανακοίνωση του συγκεκριμένου μέτρου στην Επιτροπή θα είχε ως αποτέλεσμα την παρείσδυση ενός στοιχείου ανακολουθίας και θα αποδυνάμωνε την αποτελεσματικότητα του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ ως μηχανισμού για τη «διασφάλιση του [συστήματος] ελέγχου που θεσπίζει το άρθρο αυτό»³⁹. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο δεδομένης της αυξανόμενης πολυπλοκότητας των κρατικών παρεμβάσεων στις αγορές, λόγω της οποίας συχνά καθίσταται αντικειμενικώς δυσχερές να εξακριβωθεί αν πρόκειται για παρεμβάσεις έχουσες στοιχεία κρατικής ενισχύσεως, με αποτέλεσμα να επιτείνεται ο απτός κίνδυνος εκτελέσεως μέτρων πράγματι ασύμβατων με την εσωτερική αγορά, στην περίπτωση που η ρήτρα αναστολής δεν ενεργοποιείται συγχρόνως με την κοινοποίηση.

25. Ελλείψει κοινοποίησης, η λειτουργικότητα της υποχρέωσης standstill συνδέεται αντιθέτως με την *αντικειμενική ύπαρξη κρατικής ενισχύσεως*: το κράτος μέλος το οποίο, χωρίς προηγούμενη κοινοποίηση στην Επιτροπή, θέτει σε εφαρμογή μέτρο ενισχύσεως κατά την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ παραβαίνει τις υποχρεώσεις που έχει από το άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ. Στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως, το Δικαστήριο καλείται στην ουσία να διευκρινίσει αν κράτος μέλος οφείλει, *ανεξαρτήτως της πραγματικής φύσεως του επίμαχου μέτρου*, να αναστείλει την εκτέλεσή του έως την έκδοση τελικής αποφάσεως της Επιτροπής, στην περίπτωση που η Επιτροπή, κατόπιν προκαταρκτικής εξετάσεως διενεργηθείσας μετά από καταγγελία ή αυτεπαγγέλτως, αποφασίζει να κινήσει την προβλεπόμενη από το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ επίσημη διαδικασία έρευνας.

26. Θεωρώ, όπως η Επιτροπή και η εκκαλούσα της κύριας δίκης, ότι στο εν λόγω ερώτημα πρέπει να δοθεί καταφατική απάντηση.

27. Η υποχρέωση αναστολής της εκτελέσεως μέτρου ως προς το οποίο έχει κινηθεί η επίσημη διαδικασία έρευνας στηρίζεται στο άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο⁴⁰, και, όπως συμβαίνει στην περίπτωση κοινοποίησης, υφίσταται *ανεξαρτήτως της αντικειμενικής φύσεως του επίμαχου μέτρου ως ενισχύσεως*.

28. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται από ανάλυση της νομολογίας του Δικαστηρίου και του Πρωτοδικείου [νυν Γενικού Δικαστηρίου]. Στην απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2001, C-400/99, Ιταλία κατά Επιτροπής⁴¹, το Δικαστήριο, αποφαινόμενο επί της ενστάσεως που η Επιτροπή είχε προβάλει κατά της προσφυγής που η Ιταλία είχε ασκήσει κατά της αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας ως προς ορισμένα μέτρα υπέρ του ομίλου Tirrenia di Navigazione, τα οποία η εν λόγω απόφαση χαρακτήριζε ως «νέα ενίσχυση», το Δικαστήριο, υπενθυμίζοντας τις αποφάσεις Ισπανία κατά Επιτροπής (Cenemesa)⁴² και Ιταλία κατά Επιτροπής (Italgrani)⁴³, έκρινε ότι, «[α]ν πρόκειται για ενίσχυση της οποίας η καταβολή έχει ήδη αρχίσει και συνεχίζεται και για την οποία το κράτος μέλος φρονεί ότι συνιστά υφιστάμενη ενίσχυση, ο αντίθετος, *έστω και προσωρινός*, χαρακτηρισμός της ως νέας ενισχύσεως, στον οποίο καταλήγει η Επιτροπή με την απόφαση κινήσεως της διαδικασίας του άρθρου [108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ] σε σχέση με την εν λόγω ενίσχυση, *παράγει αυτοτελή έννομα αποτελέσματα*»⁴⁴. Κατά το Δικαστήριο, μολονότι «ο χαρακτηρισμός της ενισχύσεως ανταποκρίνεται σε μια αντικειμενική κατάσταση, η οποία δεν εξαρτάται από την αξιολόγηση που έχει γίνει δεκτή κατά το στάδιο της κινήσεως της διαδικασίας», η εν λόγω απόφαση σημαίνει ότι, κατά την άποψη της Επιτροπής, «η ενίσχυση χορηγήθηκε και χορηγείται παράνομα, κατά παράβαση του ανασταλτικού αποτελέσματος που έχει έναντι των νέων ενισχύσεων το άρθρο [108, παράγραφος 2, τελευταία

39 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση C-332/98, Γαλλία κατά Επιτροπής, σκέψη 32.

40 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 12.

41 — Συλλογή 2001, σ. I-7303.

42 — Απόφαση της 30ής Ιουνίου 1992, C-312/90 (Συλλογή 1992, σ. I-4117).

43 — Απόφαση της 30ής Ιουνίου 1992, C-47/91 (Συλλογή 1992, σ. I-4145).

44 — Σκέψη 57, η υπογράμμιση δική μου.

περίοδος, ΣΛΕΕ]»⁴⁵ και «μεταβάλλει κατ' ανάγκη τη νομική κατάσταση του εν λόγω μέτρου, [...] ιδίως όσον αφορά τη συνέχιση της εκτελέσεώς του»⁴⁶. Συγκεκριμένα, «μετά την έκδοση της εν λόγω αποφάσεως υφίστανται τουλάχιστον σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη νομιμότητα του εν λόγω μέτρου, λόγω των οποίων το κράτος μέλος, χωρίς να θίγεται η ευχέρειά του να ζητήσει τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων, *πρέπει να αναστείλει την καταβολή*, δεδομένου ότι η κίνηση της διαδικασίας του άρθρου [108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ] αποκλείει την άμεση έκδοση αποφάσεως με την οποία να αναγνωρίζεται το συμβατό του μέτρου με την κοινή αγορά και βάσει της οποίας θα μπορούσε να συνεχιστεί νομότυπα η εκτέλεση του εν λόγω μέτρου»⁴⁷. Υπό την έννοια αυτή, η απόφαση κινήσεως της εν λόγω διαδικασίας έρευνας «έχει άμεσες συνέπειες επί της αναστολής των επίμαχων μέτρων»⁴⁸.

29. Από τα προεκτεθέντα προκύπτει, κατά την άποψή μου, κατά τρόπο αρκούντως σαφή ότι τα «αυτοτελή έννομα αποτελέσματα» της αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας στα οποία αναφέρεται το Δικαστήριο, μεταξύ των οποίων, ειδικότερα, η υποχρέωση του κράτους μέλους να αναστείλει την εκτέλεση του μέτρου, απορρέουν από τον χαρακτηρισμό του ως «νέας ενισχύσεως»⁴⁹. Είναι βεβαίως αναμφισβήτητο, επισημαίνεται δε ρητώς από το Δικαστήριο στη συγκεκριμένη απόφαση, ότι εν λόγω χαρακτηρισμός έχει αμιγώς *προσωρινό* χαρακτήρα, καθώς η Επιτροπή δύναται, βάσει των στοιχείων που συνέλεξε στο πλαίσιο της επίσημης διαδικασίας έρευνας, να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το επίμαχο μέτρο δεν συνιστά ενίσχυση κατά την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ ή ότι συνιστά υφιστάμενη ενίσχυση. Παρά ταύτα, η Επιτροπή, χαρακτηρίζοντας ένα μη ανακοινωμένο μέτρο το οποίο τελεί υπό εκτέλεση ως «νέα ενίσχυση» και διατάσσοντας ως προς αυτό την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας, εκφράζει τουλάχιστον σοβαρές αμφιβολίες σχετικά με τη νομιμότητα του εν λόγω μέτρου και τη συμβατότητά του με την εσωτερική αγορά. Όπως επισήμανε το Δικαστήριο, οι εν λόγω αμφιβολίες αρκούν για να ενεργοποιηθεί ο μηχανισμός προφυλάξεως που προβλέπεται από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ και για να επιβληθεί στο εν λόγω κράτος μέλος να αναστείλει την εκτέλεση του μέτρου⁵⁰.

30. Σε αντίθεση με την ερμηνεία που προτείνεται από την FFH, θεωρώ ότι η απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2001 στην υπόθεση *Tirrenia* δεν καταλαμβάνει μόνο την περίπτωση που συνομολογείται ο χαρακτηρισμός του μέτρου ως ενισχύσεως και η διαφωνία μεταξύ του οικείου κράτους μέλους και της Επιτροπής αφορά μόνο τη φύση του εν λόγω μέτρου ως υφιστάμενης ή νέας ενισχύσεως. Συγκεκριμένα, η υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση εκείνη αφορούσε επίσης κρατικές παρεμβάσεις, τις οποίες, κατά το προσφεύγον κράτος μέλος, η Επιτροπή, με την απόφασή της, είχε χαρακτηρίσει εσφαλμένως –και, εν πάση περιπτώσει, κατόπιν ανεπαρκούς ελέγχου– ως ενισχύσεις⁵¹. Στη σκέψη 69 της αποφάσεως το Δικαστήριο ρητώς έκρινε παραδεκτή την προσφυγή επίσης ως προς τα εν λόγω μέτρα, «για λόγους παρεμφερείς προς αυτούς που παρατίθενται στις σκέψεις 59 και 60». Στην επί της ουσίας απόφαση που εκδόθηκε στην ίδια υπόθεση στις 10 Μαΐου 2005 το Δικαστήριο, αφενός, επιβεβαίωσε την εν λόγω ερμηνεία της αποφάσεως της 9ης Οκτωβρίου 2001⁵² και, αφετέρου, άφησε σαφώς να νοηθεί ότι οι έννομες συνέπειες αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας είναι στην ουσία όμοιες τόσο στην περίπτωση που το οικείο κράτος μέλος θεωρεί υφιστάμενες ενισχύσεις τα προσωρινώς χαρακτηρισθέντα ως νέες ενισχύσεις μέτρα όσο

45 — Σκέψη 58.

46 — Σκέψη 59.

47 — Σκέψη 59, η υπογράμμιση δική μου.

48 — Σκέψη 65.

49 — Βλ. επίσης απόφαση της 10ης Μαΐου 2005, C-400/99, Ιταλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 2005, σ. I-3657, σκέψη 24).

50 — Βλ. σκέψεις 59 και 64.

51 — Βλ. περιγραφή των επίμαχων μέτρων στις σκέψεις 23 έως 26 της αποφάσεως, καθώς και σκέψη 28.

52 — Στη σκέψη 9 της αποφάσεως εκείνης το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας το περιεχόμενο της αποφάσεως της 9ης Οκτωβρίου 2001, επισημαίνει ότι η προσφυγή είχε κριθεί παραδεκτή «με την αιτιολογία ότι η Επιτροπή χαρακτήρισε τα επίδικα μέτρα ως παρανόμως χορηγηθείσες νέες ενισχύσεις, ενώ η Ιταλική Κυβέρνηση υποστήριξε, για μεν ορισμένες από αυτές, ότι πρόκειται για [...] υφιστάμενες ενισχύσεις, για δε άλλες, ότι δεν ενέχουν στοιχεία ενισχύσεως, πράγμα που συνεπάγεται ότι τα μέτρα αυτά δεν [θα έπρεπε να ανασταλούν], αντίθετα προς τα συναγόμενα από την προσβαλλόμενη απόφαση».

και στην περίπτωση που αυτό θεωρεί ότι τα εν λόγω μέτρα δεν συνιστούν ενισχύσεις⁵³. Άλλωστε, η απόφαση που προσβλήθηκε στο πλαίσιο της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκαν οι εν λόγω αποφάσεις ακυρώθηκε από το Δικαστήριο ακριβώς διότι είχε επιβάλει την αναστολή, χωρίς προηγούμενη διαβούλευση με το οικείο κράτος μέλος, μέτρων τα οποία το εν λόγω κράτος μέλος δεν θεωρούσε ενισχύσεις⁵⁴ και ως προς τα οποία η ίδια η Επιτροπή, με την απόφαση μερικής περατώσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, είχε σιωπηρώς δεχθεί ότι στερούνται επιλεκτικού χαρακτήρα.

31. Επιπλέον, σημειώνεται ότι το Πρωτοδικείο [νυν Γενικό Δικαστήριο] είχε την ευκαιρία να εφαρμόσει τις αρχές που διατυπώθηκαν με την προαναφερθείσα απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2001 επί καταστάσεως στο πλαίσιο της οποίας τα μέτρα ως προς τα οποία είχε κινηθεί η επίσημη διαδικασία έρευνας δεν συνιστούσαν ενισχύσεις κατά την άποψη του περί ου επρόκειτο κράτους μέλους⁵⁵. Όπως ορθώς διατείνεται η Επιτροπή με τις γραπτές παρατηρήσεις της, ουδείς λόγος συντρέχει να υπάρξει διαφορετική αντιμετώπιση των δυο περιπτώσεων.

32. Από τα προεκτεθέντα συνάγεται ότι η απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας δύναται να συνεπάγεται για το οικείο κράτος μέλος υποχρέωση αναστολής μέτρων τα οποία δεν έχουν υποβληθεί στη διαδικασία ελέγχου του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ είτε διότι δεν συνιστούν ενισχύσεις είτε διότι αποτελούν υφιστάμενες ενισχύσεις. Ενώ στην περίπτωση μέτρων που εμπίπτουν στην έννοια της ενισχύσεως ή στην έννοια της νέας ενισχύσεως η υποχρέωση αναστολής που απορρέει από την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας επικαλύπτεται με την απαγόρευση του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, στην περίπτωση μέτρων τα οποία δεν εμπίπτουν στις ανωτέρω έννοιες η εν λόγω υποχρέωση γεννάται *ex novo*, συνεπεία του προσωρινού χαρακτηρισμού που περιέχεται στην απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας.

33. Σε αντίθεση προς την άποψη που φαίνεται να υποστηρίζει η Γερμανική Κυβέρνηση με τις γραπτές παρατηρήσεις της, η εξουσία της Επιτροπής να διατάξει το οικείο κράτος μέλος, δυνάμει του άρθρου 11, παράγραφος 1, του κανονισμού 659/1999, να αναστείλει την καταβολή ενισχύσεων που παράνομα χορηγήθηκαν δεν αποκλείει το συμπέρασμα ότι υφίσταται υποχρέωση αναστολής, έχουσα ως αντικείμενο τα μέτρα ως προς τα οποία κινήθηκε η επίσημη διαδικασία έρευνας και απορρέουσα αυτοτελώς από την απόφαση κινήσεως της εν λόγω διαδικασίας. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι το άρθρο 11 του κανονισμού 659/1999 αποτελεί κωδικοποίηση των αρχών που διαμορφώθηκαν με την απόφαση *Boussac*⁵⁶, με την οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε την εν λόγω εξουσία της Επιτροπής να απευθύνει διαταγές, προκειμένου να αντισταθμιστεί η επιβαλλόμενη σε αυτήν υποχρέωση να προβαίνει σε εξέταση του συμβατού μη ανακοινωμένων ενισχύσεων χωρίς να μπορεί να περιορίζεται στην κήρυξή τους ως παρανόμων⁵⁷. Σε αντίθεση προς την περίπτωση παραβάσεως της επιβαλλόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ απαγορεύσεως εφαρμογής, επίκληση της οποίας χωρεί μόνον ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, η μη εκτέλεση αποφάσεως αναστολής κατά το

53 — Βλ. σκέψη 29.

54 — Βλ. σκέψεις 31, 34 και σημείο 1 του διατακτικού. Διευκρινίζω ότι στην απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2001 το Δικαστήριο ρητώς απέρριψε τη θέση ότι η αναστολή των εν λόγω μέτρων ήταν αποτέλεσμα διαταγής αναστολής περιλαμβανόμενης στην προσβαλλόμενη απόφαση.

55 — Βλ. αποφάσεις της 23ης Οκτωβρίου 2002, T-269/99, T-271/99 και T-272/99, *Diputación Foral de Guipúzcoa κ.λπ. κατά Επιτροπής* (Συλλογή 2002, σ. II-4217, σκέψεις 36 έως 42): της 30ής Απριλίου 2002, T-195/01 και T-207/01, *Government of Gibraltar κατά Επιτροπής* (Συλλογή 2002, σ. II-2309, σκέψεις 80 έως 86), καθώς και της 25ης Μαρτίου 2009, T-332/06, *Alcoa Trasformazioni κατά Επιτροπής* (που δεν έχει δημοσιευθεί στη Συλλογή, σκέψεις 33 έως 42).

56 — Προαναφερθείσα απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1990, Γαλλία κατά Επιτροπής. Ως γνωστόν, στην απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο, αφότου επισήμανε ότι η αποτελεσματικότητα του συστήματος ελέγχου που καθιέρωσε η Συνθήκη υπαγόρευε τη λήψη μέτρων για την πρόληψη της παραβάσεως των κανόνων του τότε ισχύοντος άρθρου 93, παράγραφος 3, ΣΕΚ, έκρινε ότι η Επιτροπή, στην περίπτωση που διαπιστώνει τη χορήγηση ή τροποποίηση ενισχύσεως χωρίς προηγούμενη ανακοίνωση ή την εφαρμογή ενισχύσεως, ακόμη και ανακοινωθείσας, πριν από την περάτωση της επίσημης διαδικασίας έρευνας, έχει την εξουσία να υποχρεώσει το οικείο κράτος μέλος με προσωρινή απόφαση, εν αναμονή του πορίσματος του ελέγχου της ενισχύσεως, να αναστείλει αμέσως την καταβολή και, στην περίπτωση που το κράτος μέλος δεν συμμορφωθεί προς την εν λόγω απόφαση, να προσφύγει απευθείας στο Δικαστήριο, προχωρώντας παράλληλα στην εξέταση επί της ουσίας (σκέψεις 18 έως 23).

57 — Σκέψεις 9 έως 23.

άρθρο 11 του κανονισμού 659/1999 νομιμοποιεί την Επιτροπή να προσφύγει απευθείας στο Δικαστήριο βάσει της διαδικασίας που προβλέπεται από το άρθρο 108, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ. Επομένως, πρόκειται για δύο μέσα θεραπείας και για δύο διαδικασίες που έχουν ουσιώδεις διαφορές.

34. Επιπλέον, η FFH και η RA υπογράμμισαν ότι η αναγνώριση ανασταλτικού αποτελέσματος σε απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας θα προσέβαλλε τα δικαιώματα άμυνας των εμπλεκόμενων, μεταξύ των οποίων ιδίως ο υπέρ ου το επίμαχο μέτρο, ο οποίος θα υφίστατο τις συνέπειες της αναστολής του εν λόγω μέτρου χωρίς να του έχει παρασχεθεί η δυνατότητα να διατυπώσει την άποψή του πριν από την έκδοση της αποφάσεως. Συναφώς, μολονότι, κατά πάγια νομολογία, η υποχρέωση της Επιτροπής να ζητήσει από τους ενδιαφερομένους, μεταξύ των οποίων οι λήπτες της ενισχύσεως και οι φορείς που τη χορηγούν, να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους προβλέπεται μόνο στο πλαίσιο του σταδίου εξετάσεως κατά το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ⁵⁸, οι ανωτέρω έχουν το δικαίωμα να προσφύγουν κατά της αποφάσεως με την οποία, μετά την ολοκλήρωση του προκαταρκτικού σταδίου εξετάσεως, η Επιτροπή κινεί την επίσημη διαδικασία έρευνας, δικαίωμα το οποίο έχει αναγνωριστεί ακριβώς σε σχέση με τα έννομα αποτελέσματά που παράγει η εν λόγω απόφαση. Το γεγονός ότι, στο πλαίσιο των προσφυγών κατά των εν λόγω αποφάσεων, η ελεγκτική εξουσία του δικαστή της Ένωσης είναι, δεδομένου του προσωρινού χαρακτήρα της εκτιμήσεως της Επιτροπής, περιορισμένη⁵⁹, καθώς αυτός δεν δύναται να αποφανθεί οριστικώς επί της υπάρξεως ενισχύσεως, δεν προσβάλλει, σε αντίθεση προς την άποψη που υποστηρίζει η FHH, το δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας. Πράγματι, προκειμένου περί εσωτερικών διαδικαστικών πράξεων, η εν λόγω εξουσία του δικαστή δεν μπορεί παρά να περιορίζεται στον έλεγχο της συνδρομής των προϋποθέσεων που επιτρέπουν τη νόμιμη μετάβαση στο επόμενο στάδιο της διαδικασίας της οποίας η κίνηση παράγει τα έννομα αποτελέσματα που καθιστούν τις εν λόγω πράξεις δεκτικές προσβολής.

3. Το εύρος της προστασίας που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να παρέχουν στους ιδιώτες που υφίστανται βλάβη από παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ

35. Όπως προαναφέρθηκε στα σημεία 23 και 24, η προβλεπόμενη από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ υποχρέωση μη εφαρμογής επιβάλλεται εκ μόνης της κοινοποίησεως, στις περιπτώσεις που πράγματι έχει προηγηθεί κοινοποίηση. Ως εκ τούτου, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να συνάγουν όλες τις συνέπειες της ενδεχόμενης μη τηρήσεως της εν λόγω υποχρεώσεως ανεξαρτήτως της από αυτά αυτοτελούς αξιολογήσεως, βάσει του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, των ανακοινωθέντων μέτρων.

58 — Βλ. αποφάσεις της 19ης Μαΐου 1993, C-198/91, Cook κατά Επιτροπής (Συλλογή 1993, σ. I-2487, σκέψη 22)· της 15ης Ιουνίου 1993, C-225/91, Matra κατά Επιτροπής (Συλλογή 1993, σ. I-3203, σκέψη 16)· της 2ας Απριλίου 1998, C-367/95 P, Επιτροπή κατά Sytraval και Brink's France (Συλλογή 1998, σ. I-1719, σκέψη 38)· της 13ης Δεκεμβρίου 2005, C-78/03 P, Επιτροπή κατά Aktionsgemeinschaft Recht und Eigentum (Συλλογή 2005, σ. I-10737, σκέψη 34), καθώς και της 11ης Σεπτεμβρίου 2008, C-75/05 P και C-80/05 P, Γερμανία κ.λπ. κατά Kronofrance (Συλλογή 2008, σ. I-6619, σκέψη 37).

59 — Βλ. απόφαση της 21ης Ιουλίου 2011, C-194/09 P, Alcoa Trasformazioni κατά Επιτροπής (Συλλογή 2011, σ. I-6311, σκέψη 61), και απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 23ης Οκτωβρίου 2002, T-269/99, T-271/99 και T-272/99, Diputación Foral de Guirúzcoa κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2002, σ. II-4217, σκέψη 49), με τις οποίες αναγνωρίζεται ότι ο έλεγχος του Δικαστηρίου περιορίζεται στη διαπίστωση πρόδηλης πλάνης εκτιμήσεως. Σημειώνω παρεμπιπτόντως ότι ένας τέτοιος περιορισμός της ελεγκτικής εξουσίας του Δικαστηρίου ουδόλως συνάδει με τη νομολογιακή θέση ότι «ο [...] δικαστής [της Ένωσης] οφείλει, κατ' αρχήν και λαμβανομένων υπόψη τόσο των συγκεκριμένων στοιχείων της διαφοράς της οποίας επελήφθη όσο και του τεχνικού ή περίπλοκου χαρακτήρα των εκτιμήσεων στις οποίες πρόβη η Επιτροπή, να ασκεί πλήρη έλεγχο του κατά πόσον ένα μέτρο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου [107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ]» (βλ. στο ίδιο πνεύμα, μεταξύ άλλων, απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2008, C-487/06 P, British Aggregates κατά Επιτροπής, Συλλογή 2008, σ. I-10515, σκέψη 111). Κατά την άποψή μου, συνεπέστερη προς την εν λόγω νομολογία θα ήταν η θέση ότι, ακόμη και στην περίπτωση αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, ο έλεγχος που ασκεί ο δικαστής της Ένωσης τείνει να είναι πλήρης, έστω και αν περιορίζεται στο ζήτημα αν, βάσει των στοιχείων που είχε στη διάθεσή της, η Επιτροπή θεμιτά μπορούσε να καταλήξει στο προσωρινό συμπέρασμα ότι το επίμαχο μέτρο συνιστά ενίσχυση ή, τουλάχιστον, ότι υφίστανται συναφώς σοβαρές αμφιβολίες.

36. Αντιθέτως, στην περίπτωση που το μέτρο δεν έχει ανακοινωθεί, τα εθνικά δικαστήρια ενώπιον των οποίων γίνεται επίκληση του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ καλούνται να εξακριβώσουν αν το εν λόγω μέτρο συνιστά κρατική ενίσχυση συνεπαγόμενη, ως τέτοια, την υποχρέωση standstill και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, να διατάξουν την αναστολή οποιασδήποτε περαιτέρω καταβολής και την ανάκτηση των καταβληθέντων. Προς τούτο, όπως προαναφέρθηκε στο σημείο 14, τα εθνικά δικαστήρια θεμιτώς δύνανται να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν την έννοια της ενισχύσεως. Στην περίπτωση που έχουν αμφιβολίες ως προς τον χαρακτηρισμό του επίμαχου μέτρου, τα εθνικά δικαστήρια δύνανται είτε να ζητήσουν διευκρινίσεις από την Επιτροπή στο πλαίσιο της συνεργασίας που καθιερώνεται με την Ανακοίνωση⁶⁰ είτε να υποβάλουν στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως⁶¹.

37. Πώς επενεργεί στο σύστημα αυτό η απόφαση της Επιτροπής να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας κατά το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ;

38. Στην προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ. το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει ότι η από την Επιτροπή κίνηση διαδικασίας προκαταρκτικής εξετάσεως ή της επίσημης διαδικασίας έρευνας δεν απαλλάσσει τα εθνικά δικαστήρια από την υποχρέωση διασφάλισης των δικαιωμάτων των ιδιωτών σε περίπτωση παραβάσεως της υποχρέωσης προηγούμενης κοινοποίησεως⁶².

39. Κατά το αιτούν δικαστήριο και τη Γερμανική Κυβέρνηση, από την απόφαση εκείνη συνάγεται η εξουσία/υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν την έννοια της ενισχύσεως *ακόμη και μετά την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας*, χωρίς να δεσμεύονται από τις εκτιμήσεις τις οποίες η Επιτροπή διατυπώνει με την απόφαση κινήσεως της διαδικασίας. Μολονότι είναι αληθές ότι στην απόφαση SFEI κ.λπ. το Δικαστήριο σαφώς αναγνωρίζει την αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να αποφαινούνται επί της υπάρξεως φερόμενων ως παράνομων ενισχύσεων ακόμη και αν τα επίμαχα μέτρα αποτελούν παράλληλα αντικείμενο εξετάσεως από την Επιτροπή, η εν λόγω αρμοδιότητα ρητώς καταλαμβάνει μόνο την περίπτωση που το εν λόγω θεσμικό όργανο δεν έχει *ακόμη λάβει θέση επί του χαρακτηρισμού των μέτρων ως κρατικών ενισχύσεων*⁶³ και δεν αφορά την περίπτωση που, όπως εν προκειμένω, έχει ληφθεί θέση, έστω και στο πλαίσιο αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας. Επομένως, υπό την επιφύλαξη της αρμοδιότητας των εθνικών δικαστηρίων να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των ιδιωτών που θίγονται από την παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ ακόμη και μετά την κίνηση της διαδικασίας της παραγράφου 2 του εν λόγω άρθρου, από την απόφαση SFEI κ.λπ. δεν δύνανται να συναχθούν συμπεράσματα όσον αφορά τις συνέπειες που η απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έχει επί της εν λόγω αρμοδιότητας.

40. Αντιθέτως, για την αξιολόγηση των εν λόγω συνεπειών πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 4, παράγραφος 3, δεύτερο και τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, καθώς και να απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να διακυβεύσει την επίτευξη των στόχων της Ένωσης, καθώς και ότι η εν λόγω υποχρέωση βαρύνει όλα τα όργανα των κρατών μελών, περιλαμβανομένων, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς τους, των δικαιοδοτικών οργάνων⁶⁴. Εντεύθεν

60 — Προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 50· τμήμα 3 της Ανακοινώσεως.

61 — Προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 51.

62 — Προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 44· βλ. στο ίδιο πνεύμα, παλαιότερα., επίσης αποφάσεις Lorenz, σκέψη 8, και FNCE, σκέψεις 10 και 11. Κατά το Δικαστήριο, διαφορετική ερμηνεία θα καθιστούσε αναποτελεσματική την απαγόρευση του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ενθαρρύνοντας την μη τήρησή της από τα κράτη μέλη· βλ. προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 55.

63 — Σκέψη 53 και διατακτικό. Όπως ορθώς υπογράμμισε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, σε αντίθεση με την παρούσα υπόθεση, στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η εν λόγω απόφαση η Επιτροπή είχε προβεί μόνο σε προκαταρκτική εξέταση των επίμαχων μέτρων και κατά τον χρόνο κατά τον οποίο υποβλήθηκε η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δεν είχε ακόμη κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας κατά το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ· βλ. σκέψη 11 της αποφάσεως και σημείο 7 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα F. G. Jacobs.

64 — Βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2000, C-344/98, Masterfoods και HB (Συλλογή 2000, σ. I-11369, σκέψη 49).

συνάγεται ότι απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας δεσμεύει τα δικαστήρια του κράτους μέλους προς το οποίο απευθύνεται και ότι τα εν λόγω δικαστήρια, καλούμενα να αποφανθούν επί μέτρων επί των οποίων πρόκειται να εκδοθεί απόφαση της Επιτροπής, οφείλουν να απέχουν από τη λήψη οριστικών μέτρων που ενδέχεται να αποδειχθούν ασύμβατα με την εν λόγω απόφαση⁶⁵. Επιπλέον, πρέπει να υπομνησθεί ότι, όπως έχει διευκρινίσει το Δικαστήριο, στο πλαίσιο της τηρήσεως της επιβαλλόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ απαγορεύσεως εφαρμογής τα δικαστήρια των κρατών μελών οφείλουν να λαμβάνουν πλήρως υπόψη το συμφέρον της Ένωσης⁶⁶.

41. Δεδομένου τούτου και λαμβανομένης υπόψη της συλλογιστικής που αναπτύχθηκε ανωτέρω στα σημεία 25 έως 34, είναι δυνατή η συναγωγή των ακόλουθων συμπερασμάτων.

42. Βάσει του συνδυασμένου αποτελέσματος του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ και του χαρακτηρισμού του επίμαχου μέτρου ως (νέας) «ενισχύσεως», η κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας συνεπάγεται την υποχρέωση του οικείου κράτους μέλους να αναστείλει την εκτέλεση του μέτρου από της εκδόσεως της αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας έως την έκδοση τελικής αποφάσεως της Επιτροπής, τούτο δε ανεξαρτήτως της αντικειμενικής φύσεως του επίμαχου μέτρου (βλ. ειδικότερα ανωτέρω, σημείο 32). Επομένως, τα εθνικά δικαστήρια θα οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα για τη διασφάλιση της τηρήσεως της λόγω υποχρέωσης και να εξαλείφουν τις συνέπειες ενδεχόμενης παραβάσεώς της, *ανεξαρτήτως προηγούμενης αξιολογήσεως του μέτρου κατά το άρθρο 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ*. Όταν έχουν αμφιβολίες ως προς τη συνδρομή των προϋποθέσεων χαρακτηρισμού του επίμαχου μέτρου ως ενισχύσεως, αμφιβολίες βάσει των οποίων θεμιτώς δύναται να κινηθεί η επίσημη διαδικασία έρευνας, τα εν λόγω δικαστήρια θα μπορούν να θέτουν προδικαστικό ερώτημα περί του κύρους, δυνάμει του άρθρου 267, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β', ΣΛΕΕ⁶⁷.

43. Κατά το διάστημα που προηγείται της κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, η λειτουργικότητα της ρήτρας αναστολής του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ συνδέεται, αντιθέτως, με την *αντικειμενική ύπαρξη κρατικής ενισχύσεως* (βλ. ανωτέρω, σημείο 25). Επομένως, ενδεχόμενη διαταγή ανακτήσεως όσων καταβλήθηκαν κατά το διάστημα *μεταξύ της ενάρξεως εκτελέσεως του επίμαχου μέτρου και της κινήσεως της διαδικασίας* προϋποθέτει τη διαπίστωση ότι το εν λόγω μέτρο συνιστά πράγματι ενίσχυση.

44. Επίσης κατά τον σχετικό έλεγχο το εθνικό δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη την απόφαση της Επιτροπής περί κινήσεως της κατά το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ διαδικασίας, απόφαση η οποία, μολονότι εκδίδεται κατόπιν προκαταρκτικής εξετάσεως, συνιστά *τοποθέτηση του εν λόγω οργάνου υπέρ της prima facie υπάρξεως ενισχύσεως*. Μια τέτοια τοποθέτηση πρέπει να θεωρείται τουλάχιστον επαρκής για την τήρηση της προϋποθέσεως του *fumus boni iuris* για τη λήψη προσωρινού μέτρου. Συνεπώς, ακόμη και όταν κρίνει, σε αντίθεση προς το συμπέρασμα στο οποίο η Επιτροπή κατέληξε μετά την προκαταρκτική εξέταση, ότι το επίμαχο μέτρο δεν συνιστά ενίσχυση, ο εν λόγω δικαστής δεν θα μπορεί να απορρίψει το αίτημα ανακτήσεως όσων καταβλήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της ενάρξεως εκτελέσεως του μέτρου και της κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας χωρίς προηγουμένως να θέσει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα ως προς το κύρος της αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, κατά το άρθρο 267, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β', ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, ο εν λόγω δικαστής θα μπορεί, όταν τούτο επιτρέπεται από το

65 — Βλ. στο ίδιο πνεύμα, όσον αφορά την εφαρμογή των άρθρων 85 ΣΕΚ και 86 ΣΕΚ, σκέψη 47 της αποφάσεως της 28ης Φεβρουαρίου 1991, C-234/89, Δηλιμίτης (Συλλογή 1991, σ. I-935).

66 — Βλ. προαναφερθείσα απόφαση *Transalpine Ölleitung*, σκέψη 48.

67 — Ανεξαρτήτως οποιασδήποτε συλλογιστικής περί της δυνατότητας του εθνικού δικαστηρίου να θέσει αυτεπαγγέλτως προδικαστικό ζήτημα σχετικό με το κύρος της αποφάσεως στην περίπτωση που η απόφαση αυτή δεν έχει προσβληθεί εγκαίρως από τα πρόσωπα έναντι των οποίων τυγχάνει επικλήσεως (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2006, C-222/04, *Cassa di Risparmio di Firenze κ.λπ.*, Συλλογή 2006, σ. I-289, σκέψεις 72 έως 74), θεωρώ ότι ένα τέτοιο ζήτημα δεν τίγεται με την υπό εξέταση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως ούτε χρήζει αυτεπάγγελτης εξετάσεως από το Δικαστήριο (βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 18ης Ιουλίου 2007, C-119/05, *Lucchini*, Συλλογή 2007, σ. I-6199, σκέψη 56).

εθνικό δίκαιο, να αποφασίσει να μην επιβάλει την οριστική ανάκτηση έως την έκδοση τελικής αποφάσεως της Επιτροπής και να εκδώσει, εν τω μεταξύ, διαταγή προσωρινής ανακτήσεως, επιτάσσοντας την κατάθεση των ποσών σε δεσμευμένο τραπεζικό λογαριασμό έως ότου η διαφορά κριθεί επί της ουσίας⁶⁸.

45. Εν πάση περιπτώσει, στην περίπτωση που αμφιβάλλει ως προς τον χαρακτηρισμό του μέτρου, είναι ενδεχομένως σκόπιμο να συμβουλευθεί ο εθνικός δικαστής την Επιτροπή κατά τα οριζόμενα στο τμήμα 3 της Ανακοινώσεως, προκειμένου είτε να ενημερωθεί για την πρόοδο της εκκρεμούς διαδικασίας είτε να ζητήσει διευκρινίσεις σε συνδυασμό με στοιχεία που έχει στην κατοχή του και τα οποία δεν ήσαν γνωστά στην Επιτροπή κατά τον χρόνο εκδόσεως της αποφάσεως κινήσεως της διαδικασίας. Αντιστοίχως, η Επιτροπή δεν μπορεί να απαντήσει σε μια τέτοια αίτηση γνωμοδοτήσεως απλώς και μόνον παραπέμποντας στο περιεχόμενο της αποφάσεως αυτής.

α) Πρόταση επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

46. Βάσει της προεκτεθείσας συλλογιστικής προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα την ακόλουθη απάντηση:

«Εθνικό δικαστήριο επιληφθέν προσφυγής με αίτημα την παύση μελλοντικών καταβολών και την ανάκτηση των ποσών που ήδη καταβλήθηκαν σε εκτέλεση μέτρου που καταλογίζεται στο Δημόσιο, μέτρου το οποίο δεν έχει ανακοινωθεί κατά το άρθρο 108, παράγραφος 3, πρώτη περίοδος, ΣΛΕΕ και ως προς το οποίο η Επιτροπή έχει εκδώσει απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας δυνάμει του άρθρου 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, οφείλει να λάβει όλα τα μέτρα που απαιτούνται για τη διασφάλιση της τηρήσεως, από μέρους των εθνικών αρχών, της υποχρεώσεως αναστολής που απορρέει από το συνδυασμένο αποτέλεσμα του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ και του προσωρινού χαρακτηρισμού, με την εν λόγω απόφαση, του μέτρου ως ενισχύσεως, καθώς και για την άρση των συνεπειών ενδεχόμενης παραβάσεως της εν λόγω υποχρεώσεως. Στα εν λόγω μέτρα καταλέγονται η αναστολή εκτελέσεως του επίμαχου μέτρου και η ανάκτηση των ποσών που έχουν ενδεχομένως καταβληθεί.

Στην περίπτωση που δεν συμμερίζεται τον χαρακτηρισμό του επίμαχου μέτρου στον οποίο η Επιτροπή προέβη με την απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, το εν λόγω δικαστήριο, πέραν της δυνατότητας υποβολής στο Δικαστήριο προδικαστικού ερωτήματος περί του κύρους, δυνάμει του άρθρου 267, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β', ΣΛΕΕ, θα μπορεί, όταν τούτο επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο, να μην αποφανθεί υπέρ της οριστικής ανακτήσεως των επίμαχων ποσών μέχρι την έκδοση τελικής αποφάσεως της Επιτροπής και να εκδώσει, εν τω μεταξύ, διαταγή προσωρινής ανακτήσεως, διατάσσοντας την κατάθεση των εν λόγω ποσών σε δεσμευμένο τραπεζικό λογαριασμό έως ότου η διαφορά κριθεί επί της ουσίας.»

Γ – Επί του δευτέρου και του τρίτου ερωτήματος

47. Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι το Oberlandesgericht Koblenz δεν συμμερίζεται ούτε την ερμηνεία της προϋποθέσεως του επιλεκτικού χαρακτήρα την οποία δέχθηκε η Επιτροπή με την απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας ούτε το συμπέρασμα στο οποίο το εν λόγω θεσμικό όργανο κατέληξε όσον αφορά τον επιλεκτικό χαρακτήρα των επίμαχων μέτρων. Υπό τις συνθήκες αυτές, απέκειτο στο αιτούν δικαστήριο να θέσει προδικαστικό ερώτημα περί του κύρους της εν λόγω αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β', ΣΛΕΕ. Παρά ταύτα, προκύπτει ότι, με το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημά του, το εν λόγω δικαστήριο δεν έχει την πρόθεση να θέσει τέτοιο ζήτημα, αλλά μάλλον να υποβάλει ερμηνευτικό ερώτημα κατά το

68 — Βλ. σημείο 62 της Ανακοινώσεως. Τέτοιο αίτημα υποβλήθηκε από την DL ενόψει της προδικαστικής παραπομπής, πλην όμως απορρίφθηκε από το Oberlandesgericht Koblenz με διάταξη της 12ης Ιουλίου 2012.

στοιχείο α' της ίδιας διατάξεως, το οποίο άλλωστε προϋποθέτει αρνητική απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα. Συνεπώς, βάσει της συλλογιστικής που αναπτύχθηκε σχετικά με το πρώτο αυτό προδικαστικό ερώτημα, προτείνω στο Δικαστήριο να μη δώσει απάντηση στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα.

48. Επομένως, η συλλογιστική που διά βραχέων αναπτύσσεται κατωτέρω έχει σκοπό να αποτελέσει πηγή προβληματισμού για την περίπτωση που το Δικαστήριο δεν συνταχθεί με την ανωτέρω θέση και αποφασίσει να δώσει αρνητική απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα.

49. Με το δεύτερο προδικαστικό του ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί στην ουσία να διευκρινιστεί αν τα τέλη που η FFH καθόρισε για τα έτη 2001 και 2006 πρέπει να θεωρηθούν επιλεκτικά μέτρα εκ μόνου του γεγονότος ότι εφαρμόζονται αποκλειστικά σε αεροπορικές εταιρείες που χρησιμοποιούν τον αερολιμένα F-H. Με το τρίτο ερώτημά του το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν, σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο δεύτερο ερώτημα, ο επιλεκτικός χαρακτήρας δύναται να συναχθεί από ιδιαίτερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη υπόθεση. Σε αντίθεση προς την άποψη που η FFH υποστηρίζει με τις παρατηρήσεις της, τα εν λόγω προδικαστικά ερωτήματα είναι παραδεκτά⁶⁹.

50. Στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο πρέπει να εξεταστεί από κοινού με το πρώτο σκέλος του τρίτου ερωτήματος, επιβάλλεται να δοθεί καταφατική απάντηση. Η θέση που προτείνεται από το αιτούν δικαστήριο, την FFH και την RA οδηγεί στην ουσία σε απόλυτο αποκλεισμό της δυνατότητας χαρακτηρισμού ως κρατικών ενισχύσεων των όρων υπό τους οποίους δημόσια επιχείρηση παρέχει τις υπηρεσίες της, όταν οι όροι αυτοί εφαρμόζονται αδιακρίτως σε όλους τους αντισυμβαλλομένους της. Η αποδοχή της εν λόγω θέσεως θα είχε ως συνέπεια να αποκλείονται εκ των προτέρων από το σύστημα ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων που καθιερώνει η Συνθήκη τα τυχόν αντίθετα προς τους κανόνες του ανταγωνισμού πλεονεκτήματα που χρηματοδοτούνται με δημόσιους πόρους και χορηγούνται μέσω δημόσιας επιχειρήσεως σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις που διατηρούν εμπορικές σχέσεις με την ίδια⁷⁰. Όπως ορθώς, κατά την άποψή μου, παρατήρησε η Επιτροπή, ένας τέτοιος αποκλεισμός δεν ευθυγραμμίζεται ούτε με τη νομολογιακή θέση ότι επιλεκτικό χαρακτήρα δύνανται να έχουν ακόμη και δημόσιες παρεμβάσεις οι οποίες αφορούν αδιακρίτως όλες τις επιχειρήσεις συγκεκριμένου οικονομικού κλάδου⁷¹ ούτε με νομολογιακά προηγούμενα στο πλαίσιο των οποίων πλεονεκτήματα απορρέοντα από την παροχή αγαθών ή υπηρεσιών από μέρους δημοσίων (ή ιδιωτικών επιχειρήσεων) με τιμές ή υπό όρους όμοιους για το σύνολο των επιχειρήσεων που ασκούσαν συγκεκριμένη δραστηριότητα θεωρήθηκαν ως επιλεκτικά⁷².

69 — Κατά πάγια νομολογία (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2008, C-333/07, Régie Networks, Συλλογή 2008, σ. I-10807, σκέψη 46), το Δικαστήριο δύναται να αρνηθεί να αποφανθεί επί αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως μόνον όταν προδήλως προκύπτει ότι η ζητούμενη ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου ουδεμία σχέση έχει με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το ζήτημα είναι υποθετικής φύσεως ή ακόμη όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει πραγματικά και νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία για να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του τέθηκαν. Εν προκειμένω, δεν συντρέχει καμία από περιστάσεις αυτές.

70 — Ενδεχόμενη αντίθετη λύση, δηλαδή η αποδοχή της θέσεως ότι οι όροι υπό τους οποίους δημόσια επιχείρηση παρέχει τα αγαθά ή τις υπηρεσίες της συνιστούν πάντοτε επιλεκτικά μέτρα, δεν δημιουργεί, κατά την άποψή μου, ιδιαίτερα προβλήματα. Είναι προφανές ότι η λύση αυτή δεν σημαίνει αυτομάτως ότι οι εν λόγω όροι πρέπει να θεωρούνται ενισχύσεις, καθώς ένα τέτοιο συμπέρασμα μπορεί να γίνει δεκτό μόνο στην περίπτωση που οι όροι αυτοί συνεπάγονται οικονομικά πλεονεκτήματα μέσω δημοσίων πόρων τα οποία οδηγούν σε νόθευση του ανταγωνισμού.

71 — Στον βαθμό που δεν εφαρμόζονται σε όλες τις επιχειρήσεις του οικείου κράτους μέλους, οι εν λόγω παρεμβάσεις δεν συνιστούν γενικά μέτρα (βλ. αποφάσεις της 17ης Ιουνίου 1999, C-75/97, Βέλγιο κατά Επιτροπής, Συλλογή 1999, σ. I-3671, σκέψη 33, και της 15ης Δεκεμβρίου 2005, C-148/04, Unicredito Italiano, Συλλογή 2005, σ. I-11137, σκέψεις 45 έως 49).

72 — Βλ., π.χ., αποφάσεις της 20ής Νοεμβρίου 2003, C-126/01, GEMO (Συλλογή 2003, σ. I-13769), επί υποθέσεως στο πλαίσιο της οποίας τα αποτελέσματα του επίμαχου μέτρου, βάσει των οποίων όλοι οι κύριοι και κάτοχοι σερών ζών συγκεκριμένου βάρους μπορούσαν να τυγχάνουν δωρεάν των υπηρεσιών ιδιωτικών επιχειρήσεων απορρίψεως ζωικών αποβλήτων στις οποίες είχε ανατεθεί η εκτέλεση δημόσιων συμβάσεων, στην ουσία ευνοούσαν συγκεκριμένες κατηγορίες, δηλαδή τους κτηνοτρόφους και τα σφαγεία (βλ. σκέψεις 37 έως 39), καθώς και της 2ας Φεβρουαρίου 1988, 67/85, 68/85 και 70/85, Kwekerij van der Kooy κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1988, σ. 219), επί υποθέσεων στο πλαίσιο των οποίων η επίμαχη προτιμησιακή τιμή που εφάρμοζε η Gasunie ίσχυε για όλες τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στον τομέα της καλλιέργειας δενδροκρηπυτικών σε θερμοκήπια.

51. Εν προκειμένω, τα πλεονεκτήματα που φέρονται να απορρέουν από την εφαρμογή των επίμαχων τιμολογιακών όρων ευνοούν αποκλειστικώς τις αεροπορικές εταιρείες που συνάπτουν εμπορικές σχέσεις με την FFH και, συνεπώς, κύκλο προσώπων περιοριζόμενο εντός του οικείου οικονομικού τομέα. Το στοιχείο που υπογράμμισε η FFH ότι όποια αεροπορική εταιρεία επιθυμεί δύναται να χρησιμοποιήσει τον αερολιμένα F-H –του οποίου η χωρητικότητα θα μπορούσε να προσαρμοστεί ευχερώς σε ενδεχόμενη αύξηση της ζήτησεως–, επωφελούμενη με τον τρόπο αυτόν των εφαρμοζόμενων από τον εν λόγω αερολιμένα τιμών στερείται, κατά την άποψή μου, ιδιαίτερης σημασίας. Το γεγονός ότι η δυνατότητα απολαύσεως των πλεονεκτημάτων που προσφέρει συγκεκριμένο καθεστώς εξαρτάται από απόφαση της επιχειρήσεως –εν προκειμένω της αεροπορικής εταιρείας που αποφασίζει να χρησιμοποιήσει τις υπηρεσίες του αερολιμένος F-H– δεν αποκλείει τον επιλεκτικό χαρακτήρα των εν λόγω πλεονεκτημάτων⁷³. Άλλωστε, εν προκειμένω, οι εφαρμοζόμενοι από την FFH τιμολογιακοί όροι είναι, σύμφωνα με συγκεκριμένη εμπορική στρατηγική που η ίδια έχει υιοθετήσει, προσαρμοσμένοι σε ειδικό τύπο χρηστών, δηλαδή στις αεροπορικές εταιρείες χαμηλού κόστους, ενώ εμφανίζονται λίγο ή λιγότερο ελκυστικοί για τις παραδοσιακές αεροπορικές εταιρείες. Επομένως, η ελευθερία επιλογής που διαθέτουν οι εν λόγω παραδοσιακές αεροπορικές εταιρείες είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένη, κατά μείζονα δε λόγο επειδή, όπως προκύπτει τόσο από τη διάταξη περί παραπομπής όσο και από την απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, οι επίμαχοι τιμολογιακοί όροι αντανakλούν το περιεχόμενο συμβάσεων μεταξύ της FFH και της RA και, συνεπώς, έχουν διαμορφωθεί σύμφωνα με τις απαιτήσεις της εν λόγω εταιρείας.

52. Τέλος, συντάσσομαι με την άποψη της Επιτροπής ότι ο έλεγχος του επιλεκτικού χαρακτήρα στο πλαίσιο υποθέσεως όπως η παρούσα δεν επιβάλλει την εφαρμογή της διαρθρωμένης σε δύο στάδια μεθόδου εξετάσεως την οποία το Δικαστήριο επεξεργάστηκε για ορισμένα εθνικά φορολογικά καθεστώτα, βάσει της οποίας, για την αξιολόγηση του επιλεκτικού χαρακτήρα ενός μέτρου, πρέπει να εξακριβώνεται, σε πρώτο στάδιο, αν, στο πλαίσιο δεδομένου νομικού καθεστώτος, το εν λόγω μέτρο ευνοεί συγκεκριμένες επιχειρήσεις έναντι άλλων οι οποίες βρίσκονται σε ανάλογη πραγματική και νομική κατάσταση⁷⁴ και, στη συνέχεια, αν η ενδεχόμενη διαφοροποιημένη μεταχείριση επιχειρήσεων δικαιολογείται βάσει της φύσεως και της διαρθρώσεως του οικείου καθεστώτος.

53. Στην περίπτωση που, παρά ταύτα, το Δικαστήριο κρίνει εφαρμοστέα την εν λόγω μέθοδο στην παρούσα υπόθεση, θα παρατηρήσω κατ' αρχάς ότι αποδοχή της θέσεως ότι μόνον οι αεροπορικές εταιρείες που επιθυμούν να συνάψουν εμπορικές σχέσεις με τον αερολιμένα F-H βρίσκονται σε ανάλογη νομική και πραγματική κατάσταση ως προς τους επίμαχους τιμολογιακούς όρους, θέσεως την οποία ασπάζονται το αιτούν δικαστήριο και η FFH, ισοδυναμεί με υποστήριξη του επιχειρήματος, βάσει συλλογισμών στην ουσία διάλληλων, ότι μόνον τα πρόσωπα που πληρούν τα κριτήρια ή τους όρους για την απόλαυση των πλεονεκτημάτων που απορρέουν από την εφαρμογή συγκεκριμένου μέτρου λαμβάνονται υπόψη κατά την εξέταση του επιλεκτικού χαρακτήρα του εν λόγω μέτρου⁷⁵.

73 — Η απόλαυση των πλεονεκτημάτων που προσφέρει συγκεκριμένο καθεστώς ενισχύσεως εξαρτάται συχνά από απόφαση, π.χ. επενδυτικού χαρακτήρα, του λήπτη της ενισχύσεως: βλ., π.χ., προαναφερθείσα απόφαση *Unicredito italiano*, σκέψη 8, εκδοθείσα επί υποθέσεως στο πλαίσιο της οποίας η επίμαχη φορολογική ελάφρυνση, η οποία ίσχυε για το σύνολο του τραπεζικού τομέα, παρεχόταν μόνο στις τράπεζες που προέβαιναν σε συγχωνεύσεις ή σε ανάλογες πράξεις αναδιαρθρώσεως επί πέντε συναπτές φορολογικές περιόδους.

74 — Ως γνωστόν, αφετηρία της εν λόγω νομολογιακής θέσεως αποτελεί η απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2001, C-143/99, *Adria-Wien Pipeline* και *Wietersdorfer & Peggauer Zementwerke* (Συλλογή 2001, σ. I-8365), η οποία αφορούσε τη μείωση ενεργειακού φόρου που στην Αυστρία χορηγούνταν στις επιχειρήσεις με κύρια δραστηριότητα τη μεταποίηση για άλλα νομολογιακά προηγούμενα, βλ., ειδικότερα, αποφάσεις της 13ης Φεβρουαρίου 2003, C-409/00, *Ισπανία κατά Επιτροπής* (Συλλογή 2003, σ. I-1487, σκέψη 47)· της 6ης Σεπτεμβρίου 2006, C-88/03, *Πορτογαλία κατά Επιτροπής* (Συλλογή 2006, σ. I-7115, σκέψη 54), και της 11ης Σεπτεμβρίου 2008, C-428/06 έως C-434/06, *UGT-Rioja* κ.λπ. (Συλλογή 2008, σ. I-6747, σκέψη 46), καθώς και προαναφερθείσα απόφαση *British Aggregates*, σκέψη 82. Το Δικαστήριο και το Γενικό Δικαστήριο εφάρμοσαν ανάλογη μεθοδολογία εξέτασεως επίσης στο πλαίσιο άλλων τομέων, πέραν των φορολογικών μέτρων· βλ., π.χ., αποφάσεις της 4ης Ιουλίου 2007, T-475/04, *Bouygues* και *Bouygues Télécom* κατά Επιτροπής (Συλλογή 2007, σ. II-2097)· της 2ας Απριλίου 2009, C-431/07 P, *Bouygues* και *Bouygues Télécom* κατά Επιτροπής (Συλλογή 2009, σ. I-2665), και της 15ης Ιουλίου 2004, C-501/00, *Ισπανία κατά Επιτροπής* (Συλλογή 2004, σ. I-6717).

75 — Κατ' εφαρμογήν της εν λόγω συλλογιστικής, π.χ., στην υπόθεση *Adria-Wien Pipeline*, μόνον οι επιχειρήσεις με κύρια δραστηριότητα τη μεταποίηση θα μπορούσαν να θεωρηθεί ότι βρίσκονται σε ανάλογη νομική και πραγματική κατάσταση ως προς το επίμαχο φορολογικό μέτρο, το οποίο, ως εκ τούτου, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί επιλεκτικό.

54. Αν πράγματι πρέπει να προσδιοριστεί ένας κύκλος προσώπων τα οποία βρίσκονται, ως προς τους επίμαχους τιμολογιακούς όρους, σε ανάλογη πραγματική και νομική κατάσταση, ο κύκλος αυτός αποτελείται, κατά την άποψή μου (τουλάχιστον), από όλες τις αεροπορικές εταιρείες οι οποίες *δύνανται* να χρησιμοποιήσουν τον αερολιμένα Frankfurt-Hahn και να επωφεληθούν των υπηρεσιών που εμπεριέχονται στα εν λόγω τέλη⁷⁶. Από τις εν λόγω επιχειρήσεις μόνον εκείνες οι οποίες *πράγματι* χρησιμοποιούν τον αερολιμένα επωφελούνται των πλεονεκτημάτων που φέρονται να απορρέουν από την εφαρμογή των επίμαχων τιμολογιακών όρων, ενώ, όπως προκύπτει από τη δικογραφία, μεταξύ αυτών μόνον η RA επωφελείται τιμών και άλλων όρων συναλλαγής οι οποίοι αποτέλεσαν το αντικείμενο προηγούμενης διμερούς διαπραγματεύσεως με την FFH⁷⁷.

55. Στην περίπτωση που, αφιστάμενο από την προεκτεθείσα συλλογιστική, το Δικαστήριο αποφασίσει να δώσει αρνητική απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, θεωρώ ότι επίσης τα στοιχεία που το αιτούν δικαστήριο θέτει υπόψη με το τρίτο ερώτημά του (υποερωτήματα β' και γ') και των οποίων έγινε μνεία ανωτέρω, δηλαδή η από την FFH υιοθέτηση εμπορικής πολιτικής βασισμένης σε συνεργασία με αεροπορικές εταιρείες χαμηλού κόστους και σε όρους χρήσεως του αερολιμένος προσαρμοσμένους στις ανάγκες των εν λόγω επιχειρήσεων, καθώς και το στοιχείο ότι ο κύριος όγκος της επιβατικής κινήσεως του αερολιμένος καταλογίζεται σε μία μόνον αεροπορική εταιρεία, συνηγορούν, στο πλαίσιο σφαιρικής εκτιμήσεως, υπέρ του επιλεκτικού χαρακτήρα των επίμαχων τιμολογιακών όρων.

IV – Πρόταση

56. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ως ακολούθως στα ερωτήματα που τέθηκαν από το Oberlandesgericht Koblenz:

«Εθνικό δικαστήριο επιληφθέν προσφυγής με αίτημα την παύση μελλοντικών καταβολών και την ανάκτηση των ποσών που ήδη καταβλήθηκαν σε εκτέλεση μέτρου που καταλογίζεται στο Δημόσιο, μέτρου το οποίο δεν έχει ανακοινωθεί κατά το άρθρο 108, παράγραφος 3, πρώτη περίοδος, ΣΛΕΕ και ως προς το οποίο η Επιτροπή έχει εκδώσει απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας δυνάμει του άρθρου 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, οφείλει να λάβει όλα τα μέτρα που απαιτούνται για τη διασφάλιση της τηρήσεως, από μέρους των εθνικών αρχών, της υποχρεώσεως αναστολής που απορρέει από το συνδυασμένο αποτέλεσμα του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ και του προσωρινού χαρακτηρισμού, με την εν λόγω απόφαση, του μέτρου ως ενισχύσεως, καθώς και για την άρση των συνεπειών ενδεχόμενης παραβάσεως της εν λόγω υποχρεώσεως. Στα εν λόγω μέτρα καταλέγονται η αναστολή εκτελέσεως του επίμαχου μέτρου και η ανάκτηση των ποσών που έχουν ενδεχομένως καταβληθεί.

76 — Σε αντίθεση με την άποψη που η FFH υποστηρίζει με τις παρατηρήσεις της, από τις αποφάσεις που αφορούν τον αερολιμένα του Μάντσεστερ (απόφαση της 14ης Ιουνίου 1999, κρατική ενίσχυση NN 109/98 – United Kingdom Manchester Airport) και τον αερολιμένα της Μπρατισλάβα (απόφαση της 27ης Ιανουαρίου 2010 σχετικά με την κρατική ενίσχυση C 12/08 (πρώην NN 74/07) – Σλοβακία – Συμφωνία μεταξύ του αερολιμένα της Μπρατισλάβα και της Ryanair, EE L 27, σ. 24) δεν δύναται να συναχθεί η ύπαρξη πρακτικής της Επιτροπής αποβλέπουσας στο να περιοριστεί μόνο στις αεροπορικές εταιρείες που χρησιμοποιούν τον οικείο αερολιμένα ο κύκλος των προσώπων των οποίων η κατάσταση δύναται να συγκριθεί για τους σκοπούς εξετάσεως του επιλεκτικού χαρακτήρα. Οι εκτιμήσεις που περιέχονται στις αποφάσεις εκείνες, καθώς και στις αποφάσεις τις οποίες επικαλείται η FFH, αφορούν, αντιστοίχως, την εξέταση της υπάρξεως νοθεύσεως του ανταγωνισμού και την εφαρμογή του κριτηρίου του ιδιώτη επενδυτή υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς και όχι τον επιλεκτικό χαρακτήρα των επίμαχων μέτρων.

77 — Μολονότι το ζήτημα δεν θίχτηκε ούτε με τη διάταξη περί παραπομπής ούτε με τις παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο, σημειώνω τέλος ότι, σε περιπτώσεις όπως η προκείμενη, η έρευνα για ενδεχόμενη αντικειμενική δικαιολόγηση «βάσει της φύσεως και της διαρθρώσεως του καθεστώτος» τείνει στην ουσία να ταυτιστεί με την εξέταση του ζητήματος αν η συμπεριφορά της δημόσιας επιχειρήσεως –εν προκειμένω η από την FFH διαχείριση των εμπορικών σχέσεων με τις αεροπορικές εταιρείες που χρησιμοποιούν τον αερολιμένα F-H– είναι συνεπής με τη συμπεριφορά ιδιώτη επιχειρηματία λειτουργούντος υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς, εξέταση η οποία κατά κανόνα διενεργείται στο πλαίσιο του ελέγχου της υπάρξεως πλεονεκτήματος.

Στην περίπτωση που δεν συμμερίζεται τον χαρακτηρισμό του επίμαχου μέτρου στον οποίο η Επιτροπή προέβη με την απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, το εν λόγω δικαστήριο, πέραν της δυνατότητας υποβολής στο Δικαστήριο προδικαστικού ερωτήματος περί του κύρους, δυνάμει του άρθρου 267, πρώτο εδάφιο, στοιχείο β', ΣΛΕΕ, θα μπορεί, όταν τούτο επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο, να μην αποφανθεί υπέρ της οριστικής ανακτήσεως των επίμαχων ποσών μέχρι την έκδοση τελικής αποφάσεως της Επιτροπής και να εκδώσει, εν τω μεταξύ, διαταγή προσωρινής ανακτήσεως, διατάσσοντας την κατάθεση των εν λόγω ποσών σε δεσμευμένο τραπεζικό λογαριασμό έως ότου η διαφορά κριθεί επί της ουσίας.

Υπό το πρίσμα της απαντήσεως που δόθηκε στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα.»